
Trastorns del desenvolupament del llenguatge oral

PID_00255198

Gerardo Aguado
Eva Aguilar-Mediavilla
Helena Alvarado Alonso
Clara Andrés-Roqueta
Llorenç Andreu
Lucía Buil Legaz
Estela López-Nicolás
Josep A. Pérez-Castelló
Mònica Sanz-Torrent

Gerardo Aguado

Llicenciat en Psicologia per la Universitat de Barcelona. Doctor en Ciències de l'Educació. Professor titular de la Universitat de Navarra. Director del centre Huarte de San Juan, de Pamplona. La seva recerca s'ha centrat en l'estudi del llenguatge a l'educació infantil i primària; concretament, en el desenvolupament morfosintàctic i lèxic, i en la seva relació amb les habilitats mentalistes. També ha estudiat l'origen del trastorn específic del llenguatge. És autor de diversos llibres i articles sobre aquests temes i, des de fa uns anys, també dedica els seus esforços a identificar estratègies per a la millora de la comprensió del llenguatge oral i escrit.

Eva Aguilar-Mediavilla

Logopeda, llicenciada i doctora en Psicologia per la Universitat de Barcelona. Ha treballat a diverses universitats, com ara la Universitat de Barcelona, la Universidad Nacional de Educación a Distancia y la Universitat Oberta de Catalunya. Actualment és professora titular de la Universitat de les Illes Balears, on també exerceix de subdirectora del departament i de coordinadora acadèmica del doctorat d'Educació. És secretària acadèmica de l'Associació Internacional per a l'Estudi de l'Adquisició del Llenguatge i codirectora del curs d'Expert universitari en llenguatge oral i escrit, així com investigadora principal del grup d'investigació I+DEL (Investigació, Desenvolupament, Educació i Llenguatge) de l'Institut de Recerca i Innovació Educativa de la Universitat de les Illes Balears. Els seus temes de recerca inclouen l'adquisició del llenguatge, les dificultats del llenguatge, el bilingüisme i la fonologia. És autora de diversos articles internacionals indexats a revistes amb un factor d'impacte alt, així com de diversos llibres, capítols, proves d'avaluació, articles i intervencions a congressos nacionals i internacionals. Per a més informació, podeu consultar el seu lloc web personal a <http://www.uib.es/es/personal/ABTE1MjY1/>

Helena Alvarado Alonso

Psicòloga, pedagoga terapeuta i logopeda habilitada. Va completar l'especialitat en psicologia i psiquiatria infantil i juvenil a la Unitat de Paidopsiquiatria del HUMI Vall d'Hebron, a Barcelona. Experta en teràpia breu estratègica avalada pel Centre de Teràpia Estratègica d'Arezzo i el Mental Research Institute d'Itàlia. Formació complementària en teràpia sistèmica i PNL. Fundadora, directora i coordinadora a CREIX, un centre multidisciplinari especialitzat en trastorns de la infància i l'adolescència de Palma, a les Illes Balears. La seva tasca professional es centra en la intervenció terapèutica amb nens, adolescents i famílies, així com en el diagnòstic de trastorns del neurodesenvolupament. Formadora de formadors a cursos, congressos i mitjans audiovisuals sobre problemàtiques emocionals, comportamentals i de neurodesenvolupament de la infància i l'adolescència. Coautora del Protocol de Detecció i Actuació de la Dislèxia de la Conselleria d'Educació del Govern Balear (Prodislex, 2011). Professora associada de Dificultats específiques d'aprenentatge del Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de la Educació de la Universitat de les Illes Balears.

Clara Andrés-Roqueta

Llicenciada en Psicopedagogia i diplomada en Magisteri Infantil. Doctora en Psicologia Evolutiva i de l'Educació. Professora contractada del Departament de Psicologia Evolutiva, Educativa, Social i de Metodologia de la Universitat Jaume I de Castelló. Actualment, fa classes a la Universitat Jaume I i és membre del grup Investigació en Desenvolupament i Contextos d'aquest mateix centre. Duu a terme activitats de recerca sobre l'avaluació i el tractament de la comunicació social en nens amb trastorn específic del llenguatge (TEL), trastorn de la comunicació social (TCS) i trastorn de l'espectre autista (TEA), entre altres trastorns del desenvolupament. La seva activitat de recerca es centra en l'avaluació i la intervenció sobre les àrees de comunicació social (pragmàtica lingüística i social), la teoria de la ment i la socialització entre iguals. Recentment ha estudiat l'ús d'aplicacions en aquest àmbit.

Llorenç Andreu

Diplomat en Magisteri i llicenciat en Psicopedagogia per la Universitat Jaume I. Doctor en Ciència Cognitiva i Llenguatge per la Universitat de Barcelona. Funcionari del cos de mestres d'audiació i llenguatge en excedència. Professor agregat de la Universitat Oberta de Catalunya, on dirigeix el màster de Dificultats de l'aprenentatge i trastorns del llenguatge. Codirigeix el Grup de Recerca en Cognició i Llenguatge (GRECIL), que es centra en l'estudi del processament del llenguatge i, més concretament, en la comprensió i producció del llenguatge en adults i en nens amb o sense patologia associada al llenguatge. Estudia els aspectes gramaticals, referencials i conceptuals relacionats amb el processament lingüístic en temps real, així com el desenvolupament d'aquests processos en nens. Fruit d'aquesta investigació, ha publicat diversos articles en revistes internacionals. Ha estat investigador visitant a la Universitat de Pennsilvània, la Universitat de Puerto Rico i la Universitat de Texas a Dallas.

Lucía Bul Legaz

Llicenciada en Psicologia per la Universitat de Barcelona i doctora en Cognició i Evolució Humana per la Universitat de les Illes Balears. Professora del Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de la Educació a la Universitat de les Illes Balears des de l'any 2010. Membre del grup de recerca I+DEL, on estudia temes relacionats amb l'adquisició i les dificultats del llenguatge.

Estela López-Nicolás

Llicenciada en Psicologia per la Universitat del País Basc. Màster en Intervenció educativa i psicològica per la Universitat de Navarra. Psicòloga del centre Huarte de San Juan de Pamplona. Forma part de l'equip pedagògic Intralíneas. Ha format part de diversos equips de recerca, i

Josep A. Pérez-Castelló

Doctor en Psicologia per la Universitat de Barcelona des de l'any 1992. Professor titular de Psicologia del desenvolupament i de l'educació a la Universitat de les Illes Balears des de l'any 1998. La seva activitat docent es centra en el desenvolupament psicològic en la infància i en

Mònica Sanz-Torrent

Doctora en Psicologia per la Universitat de Barcelona. Professora agregada del Departament de Psicologia Bàsica de la Universitat de Barcelona. La seva activitat docent de grau i de postgrau es centra en els processos psicològics bàsics, el llenguatge i la comunicació, els tras-

la seva recerca s'ha centrat en les dificultats del llenguatge i en la comprensió del llenguatge oral i escrit.

els trastorns del desenvolupament. Membre del grup de recerca I+DEL, on fa recerca sobre els trastorns del desenvolupament del llenguatge, i del grup de recerca GIPI, on fa recerca sobre els trastorns del desenvolupament del vincle.

torns del llenguatge i les dificultats d'aprenentatge. Codirectora el Grup de Recerca en Cognició i Llenguatge (GRECIL). Ha coordinat diversos estudis observacionals i experimentals sobre la comprensió i la producció del llenguatge en nens amb trastorn específic del llenguatge, nens sense dificultats i adults. Fruit d'aquestes investigacions, ha publicat diversos articles internacionals.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Gemma Moya-Galé (2018)

Primera edició: setembre 2018

© Gerardo Aguado, Eva Aguilar-Mediavilla, Helena Alvarado Alonso, Clara Andrés-Roqueta, Llorenç Andreu, Lucía Buil Legaz, Estela López-Nicolás, Josep A. Pérez-Castelló, Mònica Sanz-Torrent

Tots els drets reservats

© d'aquesta edició, FUOC, 2018

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Disseny: Manel Andreu

Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Agraïm a Gemma Moya Galé la seva dedicació amb l'edició d'aquest manual.

Introducció

L'adquisició del llenguatge és certament un procés complex des de tots els punts de vista. Des de l'inequívoc reconeixement de la veu materna que demostren els nounats fins a la producció de les primeres paraules –al voltant del primer any de vida– i les primeres frases –a partir dels dos anys–, l'adquisició del nostre sistema lingüístic arrenca de manera vertiginosa i imparabile. No obstant això, durant aquest camí impetuós i fascinant on es forja la nostra llengua materna (o, en un context multilingüe com el nostre, llengües) poden aparèixer problemes relacionats amb els diferents components del llenguatge. Aquests problemes poden afectar, per exemple, l'adquisició de fonemes, l'accés al lèxic, la producció de la morfosintaxi, la comprensió del significat de les paraules o l'ús de paraules i expressions en determinats contextos.

La nostra professió, la logopèdia, representa un conglomerat d'habilitats crítiques i fonamentals per afavorir el desenvolupament del llenguatge, així com moltes altres capacitats. Ser un bon logopeda implica convertir-se en un bon detectiu que, mitjançant el judici clínic i el coneixement de causa, és capaç d'arribar a un diagnòstic diferencial per després intervenir, si és necessari, en l'àmbit lingüístic afectat, tenint sempre en compte la funcionalitat del tractament i l'entorn on es desenvolupa el nen.

En aquest manual trobareu les eines necessàries per aprofundir d'una manera exhaustiva i holística en la identificació, l'avaluació i el tractament dels trastorns del llenguatge oral. Com a professionals de la logopèdia, és d'una importància vital que consultem l'evidència científica per desenvolupar el pensament crític necessari per tractar nens amb trastorns del llenguatge. Per tant, esperem que aquest manual us sigui útil en la vostra carrera professional i constitueixi una peça fonamental en el desenvolupament del vostre judici clínic.

Objectius

Després d'haver estudiat i treballat els mòduls d'aquesta assignatura, sereu capaços de:

- 1.** Aprofundir en el coneixement dels trastorns del desenvolupament del llenguatge oral, especialment del trastorn específic del llenguatge o trastorn del desenvolupament del llenguatge
- 2.** Conèixer els diferents mètodes d'avaluació del llenguatge oral i valorar els components crítics per al procés de diagnòstic
- 3.** Conèixer la importància de la pràctica basada en evidència
- 4.** Conèixer les diverses tècniques d'intervenció per millorar el llenguatge oral

Continguts

Mòdul didàctic 1

Introducció als trastorns del desenvolupament del llenguatge oral

Gerardo Aguado i Estela López-Nicolás

1. Trastorns del llenguatge adquirits i evolutius/específics
2. El trastorn específic del llenguatge (TEL)
3. Classificacions de trastorn específic/evolutiu del llenguatge
4. Manifestacions lingüístiques en el TEL
5. Conclusions

Mòdul didàctic 2

Teories i hipòtesis explicatives del trastorn específic del llenguatge

Mònica Sanz-Torrent i Llorenç Andreu

1. Teories lingüístiques
2. Teories cognitives
3. Teories mixtes

Mòdul didàctic 3

Les habilitats de teoria de la ment en el TEL

Clara Andrés-Roqueta

1. Habilitats de teoria de la ment
2. Teoria de la ment en població amb TEL
3. Avaluació de la teoria de la ment
4. Intervenció en teoria de la ment: materials existents

Mòdul didàctic 4

Avaluació dels trastorns del llenguatge oral

Eva Aguilar-Mediavilla i Lucía Buil Legaz

1. Criteris diagnòstics, diagnòstic diferencial i comorbiditat
2. Protocol diagnòstic
3. Diagnòstic i detecció en persones bilingües
4. Conclusions

Mòdul didàctic 5

Intervenció logopèdica en infants amb trastorn del desenvolupament del llenguatge

Josep A. Pérez-Castelló, Helena Alvarado Alonso i Eva Aguilar-Mediavilla

1. La intervenció basada en l'evidència científica
2. Models d'intervenció
3. Pla d'intervenció
4. Conclusions

Mòdul didàctic 6

Cas pràctic de trastorn del desenvolupament del llenguatge

Eva Aguilar-Mediavilla, Lucía Buil Legaz, Helena Alvarado Alonso i Josep A. Pérez-Castelló

1. Motiu de consulta
2. Avaluació
3. Intervenció
4. Conclusions

Glossari

afàsia *f* Pèrdua total o deterioració significativa del llenguatge ja adquirit degut a un dany cerebral per accident cerebrovascular, accident traumàtic, intervenció quirúrgica, infeccions o epilèpsia, entre d'altres.

anamnesi *f* Secció d'un informe de logopèdia o d'una comunicació diagnòstica que inclou informació amb dades sobre la història de desenvolupament, els antecedents familiars i personals, el context familiar, el grau d'estimulació del llenguatge i l'historial de dificultats conductuals i/o psicològiques o psiquiàtriques del pacient.

atenció diàdica *f* Atenció que es produeix en interaccions comunicatives entre nens i adults, o bé atenent a l'adult «cara a cara» (i no als objectes de l'entorn); o bé atenent només a l'objecte (i no a la persona adulta).

atenció triàdica *f* Atenció que es produeix en interaccions «a tres bandes», és a dir, interaccions en les que el nen té en compte tant l'adult com l'objecte.

autoconcepte *m* Opinió que cadascú té de si mateix. Aquesta opinió és el resultat de la combinació de l'autoimatge (descripció que hom fa de si mateix en el context personal i social) i de l'autoestima (valoració afectiva que cadascú fa de la seva autoimatge). Hi pot haver diferents valoracions de la mateixa autoimatge. Per exemple, dos nens que no saben articular la /r/ poden tenir valoracions diferents d'aquest mateix fet: per a un dels nens, això pot ser causa de malestar, el pot fer sentir vergonya, i el pot fer-se mostrar suspicax davant les conductes dels altres quan diu alguna paraula amb la /r/ (baixa autoestima); tanmateix, l'altre nen pot romandre absolutament indiferent a aquest fet (autoestima en posició zero).

bastida *f* El concepte de bastida va ser definit per Bruner com la capacitat de l'adult per donar suport al nen que està aprenent, guiar-lo i ajudar-lo. Aquestes ajudes són fonamentalment de tipus lingüístic, tot i que també es poden dur a terme mitjançant altres modalitats. L'adult assumeix el pes de l'activitat que el nen està realitzant quan aquest encara no és capaç de realitzar la tasca de manera independent. L'adult ofereix ajuda al nen i el guia perquè pugui dur a terme l'activitat. A mesura que l'adult observa que el nen avança en la realització d'aquesta activitat, retira les ajudes, de manera que, al final, el nen realitza la tasca de forma correcta i autònoma.

biaix diagnòstic *m* Error en el diagnòstic a causa d'una selecció incorrecta de mostres o al fer prevaler unes respostes sobre unes altres.

comorbiditat *f* Associació de dues o més condicions patològiques o dificultats. De vegades, aquesta associació té una relació –que generalment és causal–, com ara les dificultats socials que deriven d'un trastorn específic del llenguatge. En altres ocasions, aquesta relació és més difícil d'establir, com en el cas del dèficit d'atenció i la dislèxia.

consciència fonològica *f* Habilitat que permet reconèixer, analitzar i sintetitzar els segments sonors de la llengua (sons). Es considera una habilitat fonamental per a l'aprenentatge de la lectoescriptura.

denominació automàtica ràpida *f* Tasca amb la que s'acostuma a avaluar l'habilitat per nombrar o denominar de forma ràpida i en veu alta una seqüència d'objectes, com ara lletres, números, colors o objectes. En anglès es coneix com a RAN (*Rapid Automatic Naming*).

disàrtria *f* Trastorn motor de la parla, d'origen neurològic i que afecta els patrons típics de força, to, velocitat, amplitud i precisió de moviment involucrats en el bon funcionament dels subsistemes de la parla (respiració, fonació, articulació, ressonància i prosòdia).

discalculia *f* Trastorn de l'aprenentatge caracteritzat per presentar dificultats en l'adquisició de les habilitats aritmètiques.

diglòssia *f* Trastorn de la parla degut a malformacions velo-palatines, linguals, labials o maxilo-dentàries.

disortografia *f* Trastorn de l'aprenentatge caracteritzat per presentar dificultats en l'escriptura, sense referir-se a la grafia.

dispràxia *f* Trastorn del neurodesenvolupament caracteritzat per la presència de dificultats en la coordinació de moviments.

escola inclusiva *f* Segons la UNESCO, l'escola i l'educació inclusives s'han d'entendre com el procés d'identificar i respondre a la diversitat de les necessitats de tots els estudiants mitjançant l'augment de la participació en l'aprenentatge, les cultures i les comunitats, i la reducció de l'exclusió a l'educació. L'escola inclusiva implica canvis i modificacions en els continguts, les aproximacions, les estructures i les estratègies; té una visió comú que inclou tots els nens de la franja d'edat apropiada; i té la convicció que educar tots els nens és responsabilitat del sistema. Cada nen té unes característiques pròpies segons els seus interessos i les seves capacitats, així com un estil individual d'aprenentatge. Són els sistemes educatius els que han d'adaptar-se i modificar-se respectant i tenint en compte aquesta diversitat i el principi d'inclusió. L'educació inclusiva ha de parar atenció als grups marginals i vulnerables amb una voluntat integradora i buscant la màxima qualitat i el desenvolupament del potencial màxim de cada persona.

estimulació focalitzada *f* Estimulació que ofereix una estructura amb una freqüència elevada i en una situació poc ambigua, amb una densitat de repeticions més elevada o un èmfasi exagerat.

estimulació generalitzada *f* L'objectiu d'aquest tipus d'estimulació és estimular i reforçar de manera general el llenguatge del nen. En aquest cas, a diferència de l'estimulació focalitzada, el treball sobre el llenguatge és molt més ampli i està menys focalitzat. Sovint està orientada a millorar la interacció familiar o la que es produeix a l'aula. S'hi empren converses naturals a partir

de les quals es pretén que el nen aprengui quines són les regles implicades en el diàleg i, alhora, aprengui les estructures bàsiques del llenguatge.

expansió *f* Amb aquesta tècnica, l'adult expandeix sintàcticament la producció del nen mitjançant la correcció dels errors que produeix o afegint els elements sintàctics que ha omès. D'aquesta manera, la producció de l'adult sempre té més qualitat i és més complexa que la del nen, i el nen pot aprendre-la i assimilar-la.

explosió lèxica *f* Moment de l'adquisició del llenguatge que se situa al voltant dels 18 mesos i en el què els nens passen d'aprendre el lèxic (les paraules) a poc a poc (una o dues paraules a la setmana) a un aprenentatge molt ràpid, d'unes 10 o 20 paraules a la setmana.

extensió *f* Mitjançant aquesta tècnica, l'adult estén semànticament la producció del nen afegint-hi informació que permeti augmentar-ne la qualitat del significat.

falsos negatius *m* Error pel qual es valora que els resultats obtinguts en alguna prova o exploració es troben dins de la normalitat o no presenten cap alteració, quan en realitat sí que hi ha una afectació.

falsos positius *m* Error pel qual es determina la presència d'una alteració després de la valoració d'una persona en proves o exploracions, quan en realitat la persona no presenta cap afectació.

feedback o retroalimentació *m* El *feedback* lingüístic s'utilitza habitualment per corregir les produccions incorrectes del nen, ja sigui en la forma o en el contingut del llenguatge.

fluïdesa verbal *f* Capacitat d'expressar correctament un discurs. Permet que el parlant s'expressi de manera adequada, amb una velocitat i unes pauses correctes.

generalització *f* Habitualment es parla de generalització quan el que s'ha après en un context es trasllada a un altre, on s'empra correctament.

guió (script) *m* Seqüències temporals d'esdeveniments que fan referència a una experiència habitual en la vida infantil, a la que s'associen determinats patrons lingüístics i no lingüístics.

hipoacúsia *f* Pèrdua auditiva que no permet percebre correctament els sons de l'entorn. Pot ser lleu, moderada o severa.

imitació *f* Activitat en la que l'infant imita l'estructura que li indica l'adult.

incorporació *f* Es parla d'incorporació quan l'adult ha de produir algun element lingüístic que el nen no ha inclòs en la seva producció.

inici tardà del llenguatge *m* Volum de vocabulari inferior a les 50 paraules intel·ligibles per a la família o absència d'enunciats de dues paraules als 24 mesos.

input *m* Entrada d'informació. En el text es refereix al llenguatge que els nens reben del seu entorn.

lèxic *m* Component del llenguatge que fa referència al conjunt total de paraules d'una llengua.

memòria declarativa *f* La memòria declarativa o explícita és un dels dos tipus de memòria a llarg termini dels éssers humans. Fa referència a tots aquells records que es poden evocar de manera conscient, com ara els fets o els esdeveniments específics. La memòria declarativa es pot dividir en dues categories: la memòria episòdica, que emmagatzema les experiències personals específiques; i la memòria semàntica, que emmagatzema informació sobre fets.

memòria procedimental *f* La memòria procedimental, no declarativa o implícita és un dels dos tipus de memòria a llarg termini dels éssers humans. Fa referència al record de les habilitats gramaticals, motores i executives necessàries per realitzar una tasca.

modelatge *m* Estratègia en la que l'adult demana al nen que pari atenció als diferents models de les estructures que ha d'aprendre i, posteriorment, els repeteixi (o no) en noves estructures.

no paraula (pseudoparaula) *f* Fragment lingüístic que té una estructura similar a la d'una paraula però no té significat.

prominència perceptiva *f* La prominència perceptiva fa referència a la intensitat sonora que tenen els elements lingüístics (síllabes, lexemes o morfemes), que pot ser tònica o àtona.

recast conversacional o reformulació *m i f* El *recast* es produeix durant la conversa quan l'adult percep que la producció del nen no ha estat correcta o li falta algun element. Llavors, l'adult continua la conversa amb el nen mitjançant l'expansió, l'extensió, la incorporació o qualsevol altra tècnica que permeti que el nen reformuli la producció incorrecta o inacabada.

retard del llenguatge *m* Evolució del llenguatge que presenta un desfament cronològic quant a les etapes d'adquisició.

teoria de la ment *f* Competència que permet comprendre les conductes pròpies i les d'altres persones sobre la base de la inferència dels seus estats mentals (pensaments, creences, desitjos, emocions o intencions), és a dir, posar-se en el seu punt de vista en el pla mental i poder predir quin serà el seu comportament sobre la base d'aquests estats mentals.

tòpic (de la narració) *m* La idea principal del text.

trastorn del desenvolupament del llenguatge (TDL) *m* Retard persistent del llenguatge les conseqüències del qual poden afectar a comunicació i/o aprenentatge al llarg de la vida, no resolt als cinc anys i sense una condició mèdica que l'expliqui, com ara el dany cerebral, unes condicions genètiques, la pèrdua auditiva, un trastorn de l'espectre autista o un discapacitat intel·lectual.

trastorn específic del llenguatge (TEL) *m* Trastorn de la comprensió i/o l'expressió del llenguatge oral, a nivell d'adquisició i desenvolupament, en absència de dèficit cognitiu, dèficit auditiu, problemes psicopatològics, dificultats d'ajustament socioemocional, dèficits neurològics evidents o dany cerebral constatable.

